

ОДНОС МИШЉЕЊА И ПЕВАЊА КОД ГЛИГОРИЈА ЗАЈЕЧАРАНОВИЋА

Сажетак: Аутор овог рада херменеутички анализира, показује и доказује да је Глигорије Зајечарановић био не само умственик (логичар и филозоф), него и уметник (песник). Наиме, у своје две збирке „филозофских“ песама (*Софијин поглед* и *Чежња за мудрошћу*), он је персонално и тематски опевао мишљења најзначајнијих филозофа и мислилаца у историји људског рода. Коларић сматра да се слободна форма стиховања показује примереном, а тзв. негативна онтологија Хајдегера и Миљковића суштинском карактеристиком Зајечарановићеве поетике. Најзад, аутор овог текста критички се осврће и на иманентне слабости пионирског подвига Глигорија Зајечарановића. Ипак, чињеница је да овакав систематски подухват, где се поетски придобија публика за мишљење и певање, јединствен је у светској култури (нешто слично, али несистематски и у жанру епиграма, покушао је једино Црногорац Слободан Томовић).

Кључне речи: Глигорије Зајечарановић, мишљење и певање, *Софијин поглед*, *Чежња за мудрошћу*

1. Поетичко-филозофски пледојаје

Грандиозни покушај да опева истакнуте светске филозофе и вертеп филозофема, Глигорије Зајечарановић понајвише предузима у поетичком и естетичком обзорју Хајдегера, Адорна и Миљковића. Мартин Хајдегер сматра да уметност објављује тајну бивства, односно да песник и мислилац станују један близу другог, али на различитим брдима: мислилац казује бивство, песник именује оно што је свето. У делу *Мишљење и певање*, он пише како је поезија „суштинска суштина“ или прајезик за установљавање бивства: „Темељ људског постојања јесте разговор као истинско догађање језика. Али прајезик је поезија као установљавање бивства“ (1982: 141). А у познатом спису *Чему песници?* (*Worzu Dichter?*), уметност је за Хајдегера *poiesis* (нем. *Dichtung*) или диктат истине Бивства. Запитавши се чему песници у оскудно време, он се позива на Хелдерлина и тврди како песници певају о оскудном времену зато што су богови одсутни – остало је само Свето као траг одбеглих богова. Хајдегер наводи и Новалиса, према коме је машта „биологија поезије“,

а филозофија носталгија за домом (завичајем), али и Хелдерлина (из песме *Patmos*) да „у близини опасности расте и оно спасоносно“. Као критериј вредновања поезије, а поводом Рилкеа, он формулише принцип своје онтолошке естетике: *Колико дубоко песма сеже у бездан!* Насупрот Хајдегеру, Адорно у својој *Естетичкој теорији* афирмише *отворену онтологију*: бивство као могућност (а не немогућност). Адорнова „игра рефлексије“ и данас је актуелна, као и његова дефиниција *укуса* као „најважнијег сеизмографа историјског искуства“.¹

У књизи *Изабране песме Бранка Миљковића*, објављен је и Миљковићев бриљантан есеј *О поезији*, где је он прегнантно изложио принципе своје поетике и естетике. Иако пише како је језик рудник поезије, она је за њега *негативна онтологија*: „Оно што се мисли и каже узима се као нешто стварно, али стварно у својој одсутности, која је присутност бескрајно удаљена. Моћи се удаљити и при томе остати веран ономе од чега се удаљило, значи моћи бити песник“ (1991: 155). Миљковић сматра да као што нам је плес потребан да бисмо се ослободили терора духа, тако нам је и поезија потребна да бисмо се ослободили терора граматике. А поезију која опева поразе ума, он валеријевски назива „патетиком ума“. Слично Адорну, он сматра да речи имају своје геолошке слојеве: „Свака реч носи у себи потонуле градове које тражимо. Треба у речи умети наћи њен најдубљи, најскривенији и најелементарнији смисао, иза кога су векови“ (1991: 155). Поезија је игра стварања, у којој су нарочито важне метафоре, које нису мртви кристали већ оне стално семантички варирају. Резигнирано констатујући како његове метафоре нису постигле снагу симбола, Миљковић пише: „Симбол је метафора која није случајна већ је незамењива, неминовна и има вредност судбине“ (1991: 156). На пример, предивна народна метафора „од злата јабука“. Чини се да су неке Миљковићеве метафоре ипак постале симболи. То се превасходно односи на славни Миљковићев епитаф: *Уби ме прејака реч! У песми Дис* наводи се такође чувени стих: *Ако смо пали, били смо паду склони!* Или у песми *Балада* (посвећеној охридским трубадуринама), имамо славне стихове: *Кад мастило сазре у крв / сви ће знати да исто је певати и умирати*. А песма *Поезију ће сви писати*, својеврсна је опорукa Бранка Миљковића, у којој се наводи упозоравајући стих: *Ко не уме да слуша песму слушаће олују!* Најзад, „принц српских песника“ или „српски Орфеј“, пророчки наговештава: „Можда ће овај век видети још мртвих песника, ако има песника. Али песма остаје ако је испевана у времену“ (1991: 161).

¹ Сретен Петровић оспорава Хајдегера, пишући како га одликује „низ сасвим јасних примера погрешног тумачења, која се често граниче са тривијалношћу“ (2006: 443). Доиста док читамо Хајдегера то је права квадратура круга (на квадрат, па у круг). Хајдегера дакако можемо оспоравати и због редукције језика на „прапоезију“ и уметности на поезију.

2. Софијин поглед

У предговору *Софијиним погледу*, Глигорије Зајечарановић експлицира мотивацију да идеје великих светских филозофа изложи у стиховима: „Вишегодишње бављење филозофијом, тј. љубављу према мудрости, уз трајно неговање те љубави навело ме је на покушај да основне идеје филозофа изложим у стиховима“. И додаје разборито: „А то није баш лако. Усталом, читаоци би и сами могли да учине сличан покушај. Али то не би требало да чине пре него што добро упознају одговарајућу грађу, којој би потом дали и лепу форму“ (2001: 5). Није непознато да су први филозофи своје идеје презентирали у форми спева и афоризама. Сетимо се само Лао Цеа, Заратустре, Парменида, Емпедокла, Лукреција и т. сл. Зајечарановић не крије свој поетички идеал, који подсећа на Хајдегера, Новалиса и Миљковића: „Мисао стреми ка истини. Али она може добити и облик лепе песме. Усталом, за једног од највећих филозофа, Платона, истина и лепота чине исконско јединство. Ако им се придружи још и доброта, могло би се постићи савршенство“ (2001: 6).

Ех Oriente lux! Зајечарановићева поетско-филозофска творевина креће са Истока. У песми о пастиру белом из рода Спитама Заратустри, он мајсторски стихује суштину његовог учења: *Мудрост, ватру, што светли с Истока, / Аша-риту, вечни закон тока, / Биће, прво, што опастанак даје, / Заратустра то најпре спознаје (...)* / *Добре мисли он прихвати духа, / Ормузд му би сва истина суха: / Ахримана злога тај бог тера. / Царство добра беше му намера.* Сличне идеје Зајечарановић опева и код кинеских мудраца Лао Цеа и Конфуција, истичући превасходно *Тао* као праначело, које спасава биће у небићу и коме се приклањају у доброта и лепота: *Владати не значи људе убијати. / Политиком ако желиш се бавити, / Без етике, увек злу се горем надај. / Поштуј норму вазда, по закону владај.* Кажу да је Буда на питање ученика Ананда колико је његово знање, подигао са земље неколико листова и показао на оближњу шуму, додавши: *Учитељ може да ти покаже пут, али ти сам мораш да путујеш!* Зајечарановић одушевљено опева Гаутама Буду и заснивање филозофске религије просветљења: *Од привида овог, који патњу ствара, / Осмокраким путем ти утећи можеш. / Све криво врлина исправна обара; / У нирвану тако можда ћеш да дођеш* (2001: 9).

Западно мишљење и певање наговештава песма *Стари Тал*, а наглашава песма о Анаксимандру: *Талесов духовни синак / Воду у границе сплете. / Откуд се све ново и ново плете? / Апејрон је њихов битак.* А Питагора довикује: *Хоћеш ли свију ствари дознати бит, / Математичку мораш следити нит. / Увидећеш са све смислен има крој / И да космоса суштину чини број.* Нарочито је успешна Зајечарановићева песма о мудрому Хераклеитосу Ефежанину: *Свет је силна ватра, вечно жива. / Све се у њем кроз логос искива. / Тешко умном који у њем плива. / Јер, природа тежи да се скрива. / Ко што вода реком стално тече, / И ствар свака кроз промену бива, / Све у своју супротност улеће. / Живот о смрти, зрак о ватри снови.* Од пресократика, чини се да су

посебно успели Зајечарановићеви стихови о Демокриту Абдеранину: *Биће и небиће, то све мора бити. / Има бића бесконачан број. / Једна су мајушина и посвуда скрита. / Атоми се зову. Нећеш их видети / Недељиви јесу, разнога су лика.* Зајечарановић пише песму под насловом *Софисти*, где потенцира идеје Протагоре, Горгије, Критије, Каликла и Тразимаха. Међутим, црногорски филозоф Слободан Томовић у књизи *Драме и епиграми*, пише сјајни епиграм *Протагора: Ако је човјек „мјера свих ствари“, може се рећи још финије, и ствари су човјекова мера – у одсуству филозофије.*

О Сократесу је тешко зборити, а камоли певати. Стари мудрац рече: *Сазнај самог себе! А како то можеш, питаћу ја тебе?! Тако Зајечарановић почиње, а наставља овако: Просудити треба свако такво знање. / Почетак је сумњив: Знам да ништа не знам. / То је иронија: сократске методе / Први је то део. Али следи други. / Уз његову помоћ истине се роде. / Није ли то права бабичка вештина? / Мајеутика је то. Тако Сократ каза. / Из тог настојања никнут ће истина. / Дијалектика та њена је оаза (2001: 25).* Сократа је надвисио његов славни ученик Аристокле, познатији као Платон, чију филозофију Зајечарановић сажима у два прва катрена (тетрастиха) у низу: *Изнад света овог што ко сенка важи, / Уком пуно зла је и толико лажи, / Други један свет је, лепи, прави, врли. / Њему наша душа са Еросом хрли. / То је свет идеја, где влада доброта. / У њем је истина, бескрајна лепота. / Али свет још један уз ова два има, / Сенка сенке што је, и где је мима. У песми Аристотел, стоји стих: *Ствари нису сенке; супстанције то су.* Наравно, све почиње од врлог човека, а стреми и даље: *Све до оног покретача крајњег, / Који увек стоји непокретан, форма чиста, / Лишен Материје; но све к њему тежи; / Финални је узрок, саму себи блиста.* Томовићев епиграм, међутим истиче другу димензију Аристотелове делатности: *Ја сам Бог! И филозофи то морају знати – рече Александар учитељу строго, Богови су ми и отац и мати. Наравно да знам, Стагиранин брзо схвати – и стога, учитељ сам Живога Бога.**

Певајући о Епикуру и стоицима, Зајечарановић уметнички показује оно што је у својим књигама филозофске прозе доказивао: *Само мудрац бивство надвисује. / Ни богови нису њему равни. / Сам врлине себи прописује.* А онда, поводом скептичара, поетски сабира ограничења разумског или научног приступа свету и људском животу: *Наука је као позориште. / Свака јој се претпоставка клима. / Мишљење је ово ипак дивно?! / Тезе међу собом доказ граде. / Али сумња свима се прикраде.* Ипак, у песми *О природи ствари*, посредством Лукреција Кара, наш филозоф-песник опева славу Епикурову: *Лепоту ми, о Музе, дарујте сада / О природи ствари да запевам / С Демокритом спор да заповедам / Да Епикура славу опевам / И да покажем како је тада / Моћне богове хитнуо / Од страха људе ослободио / И само их ка срећи водио.* Управо ка срећи стреми дух и великих римских филозофа и ретора, рецимо славног сенатора Сенеке: *А Сенека блаженство тражи, / Пријатељством живот да ублажи, / Жеђ за спасом душе да утажи. / Тело њему много не важи (2001: 36).*

Зајечарановићева сонетна песма *Хипатија*, наговештава парадоксалан однос хришћанства према женском бићу, у следећих неколико одабраних

стихова: *Беше некад у Александрији / Школа знања ученици чији / Платона и Плотина штоваху, / Уз хришћане, живећи у страху. / Челник школе Хипатија беше, / Знања пуна, ал' паганске вере, / Хришћани јој живот одузеше.* Певајући пак о Августину, наш песник помиње Бога и душу, али акценат ставља на „разлику“ две државе: *Из државе земаљске он уздиже к себи. / Држава му божја циљ је, а теби утеха. / Суштина му воља, а ум само фина форма. / Филозофија је орган, религија норма.* Да је теологија својеврсна „божја песма“, види се и код Зајечарановића у песми *Анселм и Гаунило*, која је хипотипоза доказа божје егзистенције: *Појам Бога у сваком се умном бићу крије, / А Бог ти је – зар не? – биће најсавршеније. / Како би то могло бити а да није? / Ако савршен је, увек ће и свуда бити. / Али монах Гаунило, верујући тако исто, / Одби доказ, умујући сасвим чисто, / Рекавши да разум људски свашта смишља (...) / Да би ипак стварно било, треба материје, / Па и доста људске енергије.*

Певајући о средњовековним медијаторима аристотелизма и платонизма, пре свега Ибн Сини и Мајмониду, Зајечарановић исказује заиста неоспоран песнички дар. Пишући о Ибн Сини, песник га маркира у Бухари, „месту ведром“: *Овде живи Ибн Сина / Арапкиње племените / Цвет лепоте, семе крина, / Паметне га очи ките.* Слично се пева и о Мајмониду, и „без лампе Аладину“: *Кад на двору Саладина / бољку коју неко вида / одмах зову Мајмониди / и без лампе Аладина. / тај чаробних руку лекар / нечувену памет има / Мудрост лечи: прави нектар.* У средњовековном Паризу најпознатији професори бејаху Ериугена и Абелар. Први је упамћен по филозофији и анегдотама, а други по теологији и несрећној љубави према Елојзи: *У Паризу млади Абелар, / славног Универзитета дика, / у Елојзи нађе себи пар. / Дивна то беше прилика. / Елојза пак ујака имаше, / што планове друге је кројио. / Филозофске расправе га плаше. / Методе је друге тај волио. (...) Абелар пак оста без мушкости. / Умири се живећ' по савести. / Мањак страсти замени етика. / Тако поста филозофа дика.* Не именујући Тертулијана, Зајечарановић у песми под насловом *Веруј, али у шта?* записује: *Без вере је живот празан, / на иће и пиће срозан. / Али: у шта? О том умуј! (...) Верујем, јер апсурдно је – тако један светац вели.* Ипак Тома од Аквина, највећи схоластички филозоф и аристотеловац трасирао је учење о универзалијама и пут римокатоличке теологије, за дужи временски период. Зајечарановић то елаборира у двостиху подуже песме: *Бог је умно биће, и воља му умна. / У том уму сматрај вечне су истине* (2001: 50).

Ренесанса и хуманизам доносе и невиђен филозофски и уметнички полет у Европи. *Studia divina* замени *studia humana*, пробуди се личност, жели достојанство. Зајечарановић то дочарава у песми *Хуманисти: Крстаре Европом Еразмо и Бруно. / Мор измисли друштво ново, баш потпуно (...) Срећу човекову хуманисти хоће. / Нек човек ужива све земаљско воће. / Научници нека људске жеље сроче.* Пишући пак песму *Макијавели*, аутор исказује аверзију према борнираном макијавелизму: *И власт сваку увек неко држи. / А тај злоћко владалац је прави (...) Ма владари знају да варају, / њин је занат клање*

и тровање. / Пријатељство баш није на цени. / Њега може новац да замени. Песник и мислилац Глигорије Зајечарановић отвара и тему о природном праву, бележећи: *Шта је право? То бар свако зна. / Јер ја нисам ти и ти ниси ја. / Оно што је моје признај као моје. / Ја ћу исто тако признат што је твоје. (...)* Од природе човек стекао је ум. / По њем' нека суди и мој и твој кум. / Отуд једнака су природна нам права. / За неједнак третман крива је држава. Песма *О грађанину* (посвећена Хобсу) коригује теорију природног права уговорном теоријом друштва, на значајан и историјски утицајан начин: *А без тога, у природи, / свак' је сваком курјак грозан, / човек тада свој рат води / против свију, од свих срозан. / Чудовиште да држава / не би ипак икад била, / уговор нек штити права / што су сваком нужна, мила* (2001: 76). Епиграм Слободана Томовића *Номо hominis aut deus aut lupus*, критички је интониран: *Ако је писац Левијатана у праву, / Да је рат свију против свију / закон човјекова живота, / онда је пристанак на такав живот / Свачија лична СПАМОТА.*

Нови век трасирају, поред осталих, и филозофи Френсис Бејкон и Рене Декарт. Наш умственик и уметник због тога песме *Обнова наука* и *Cogito* посвећује њима. А ево како, кроз песничку призму преломљена, изгледа Бејконова велика обнова наука (премда своје песме у овој збирци заслужено имају и још тројица британских емпиричара: Лок, Беркли и Хјум): *Природу искуси. Стечено провери / То знање је моћ. С њиме зора свиће. / целом роду људи и правој им вери (...)* Немој као мравче мрве знања брати, / нити као паук да из себе лучиш. / Већ буди ко пчела, у природу сврати, / скупљај и прерађуј: све ћеш да научиш. / Индукцијом правом, ал' не без вештине, / открићеш законе и форме природе. / Само тако можеш доћи до истине. Шта је дакле истина о истини? Човек можда и може без ње, али она без човека не може. Фројд пак говораше: *Последња заблуда у науци назива се истина.* Неки филозофи сматрају да је за истину увек време, други да свака истина има своје време – а трећи да је истина ван времена. Сходно томе, у песми посвећеној Декарту, као једном од лучоноша западноевропске метафизике субјективитета, Зајечарановић је веома критички настројен: *Па кад Декарт каже: Мислим, дакле јесам / логичку му снагу не можеш порећи. / И уместо „мислим“ можеш рећи „шетам“.* / Исто тако ваља: *Певам, дакле јесам. / А што не би исто: Видим, дакле јесам? / Радим, маштам, пијем: морам стога бити. / Ал' то може само субјект говорити.* У епиграму *Cartesius*, Слободан Томовић је још експлицитнији и дециднији: *Сумњајући у стварност / несумњиво мислим. / Мислећи о мисли / Сумњам трагом истим. / Да бих прекинуо понављања коло / Мислим дакле нијесам / - нека важи ово!*

Спиноза и Лајбниц су врхунац европског нововековног рационализма. Сходно томе, Зајечарановић им посвећује песме *Бог или Природа* (Спинози) и *Монаде* (Лајбницу). Због значаја спинозизма за потоњи развој филозофије, обратимо пажњу на следеће карактеристичне Зајечарановићеве стихове: *Бог је ово Све у Свему / То сад знају чак и сове: / Бог у нама, ми у њему. / Јер, Природу или Бога / чини иста супстанција. / Не треба јој узрок стога, / сама себи узрок*

свија. Лајбницова монадологија је његова онтологија, али је његова аксиологија или оптимизам нешто што је утицало на филозофе, и после Волтера: Ево како то уметнички транспонује Зајечарановић: *Мудроме је свет по вољи: / у свету је све у реду; он је управ понајбољи / од свих светова у следу*. Аутор филозофског романа *Срце и ум* Гај Ендоре описао је однос двојице најпознатијих представника француског просветитељства 18. века – Русоа и Волтера. Зајечарановић њихов одсликава бриљантно, о чему сведоче корелативни стихови: *Прође мрачни средњи век . / Пожељна је нова влада. / Црква папска неће лек. / Волтер кличе: Смрви гада! & Зато мора Емил у природу. / Човеком ће тако пре постати. / Неће се отуђит људском роду. / Допринос ће општој вољи дати*.

Револуцију у облику мисли, како је Хајне назвао немачку класичну идеалистичку филозофију, Глигорије Зајечарановић скицира у *Софијином погледу*. Тај покушај је раван подвигу, уколико знамо да су Хелдерлин, Рилке, Новалис и други уметнички очулотворавали и дочаравали само неке идеје великих немачких умова Канта, Фихтеа, Шелинга и Хегела. Наш мислилац и филозоф почиње опевавајући Кантов колосални план: *Шта је човек? То ти желиш знати сада? / Питај најпре, знање докле сеже, тада! / А знаш ли шта треба да чиниш и када? / чему човек увек и сме да се нада?* Наравно, етика је врхунац дворца Кантове филозофије, тако да Зајечарановић моралистички поентира песму посвећену Канту: *Воља коју имаш, или ум практични, / моћ ти даје ипак дужност да испуниш, / по томе смо слични (...)* Ум и добра воља врлине су твоје, на њима темељи све максиме своје. Не чини другима што не желиш себи. / И други ће можда добро чинит теби. Метафизику субјективитета маркира Јохан Готлиб Фихте, коме Зајечарановић посвећује песму *Тријада и Добро*, а чија прва строфа парадигматски звучи: *Први принцип свега јесте: ја сам ја. / Ја је творца света, а свет је не-ја. / Свако каже: ја. Ти и он такође. / Без субјекта ништа не може да прође*. Песма посвећена Шелингу носи наслов *Супротности и идентитет*, делимично даје одговор и на Фихтеове трилеме: *Ја и не-ја, субјект и објект, / супротности јесу, али не једине. / Суштину збивања супротности чине (...)* У свем што постоји јединство се скрива. / Упркос разлици, оно их прожима. / Оно идентично ту истински бива. Најзад, у песми *Дијалектика*, Зајечарановић песнички приступа Хегеловом монументалном филозофском систему апсолутног идеализма. Покушај је пажње вредан, јер сликовито и прегнантно дочарава Хегелов панлогизам: *Што је било, јесте и биће, / на једно се своди. / Идеја нам апсолутна одређује жиће. / Светом целим она броди: / то је право биће. / У суштину та промиче / у појам прочисти, / што не бива исти. / Тад буде конкретна, / препуна ко саће: / све што има, па и меда даће*.

Филозофија данас као да престаје бити љубав према мудрости, а постаје нарцисоидна љубав према самој себи. У сваком случају, филозофски проблеми се не решавају једним потезом, као што је Александар пресекао Гвордијев чвор. Због тога су се у плићаку насукале многе филозофске лађе. Наиме, фи-

лозофија је увек на почетку, јер нема коначних истина нити универзалних метода, а нема ни уобичајених резултата. Не постоји богомдана капија филозофије, јер она није само промишљање проблема, него је и сама проблем. Може се бити „љубавник истине“, али не и њен „власник“. *Софијин поглед* се тако завршава трима песмама о самој филозофији. Посебно је леп и успешан четврти катарен: *Грци славе логос, а Кинези тао. / За многе Индијце битна је пак дарма. / Живот свој ће с тиме да ускладе радо. / Што се пак оствари, назива се карма.* И најзад, финале представља предивна *Софијина песма*, из које наводимо само неколико бисер-стихова: *Човече умни, ти, који се звездама дивиш (...)* *Сад знаш доста тога. Упознај најзад и себе! / Дубина душе твоје са бескрајем те спаја.*

3. Чезња за мудрошћу

Док *Софијин поглед* обухвата песме посвећене низу филозофа од класичне старине до Хегела, Зајечарановићева збирка песама *Чезња за мудрошћу* односи се на савремену филозофију. Њихов аутор жели да ода почаст филозофима којима су песме посвећене, јер су својим идејама унапређивали свест, самосвест и савест човечанства. При томе, не крије своју захвалност: „О себи самом могу рећи да сам као пријатељ мудрости доживео своје најбоље тренутке управо у дружењу са филозофијом и поезијом, одн. са уметношћу уопште, бар исто колико и у лепоти и узвишености боравка крај најдражих особа које су учиниле моју душевност племенитијом и садржајно богатијом“ (2002: 6). Иначе, у обе збирке песама имамо укупно 109 песама посвећених великим филозофима и научницима (од којих су тројица српског порекла: Петар Петровић Његош, Светозар Марковић и Бранислав Петронијевић), као и 11 песама на филозофске теме. И другу збирку песама Глигорије Зајечарановић започиње одом филозофији и једном констатацијом и надом: *Истину ће философ да тражи. / Он о срећи људској увек пита. / Разум људски он би да оснажи, / да врлина добрим буде сита. / Свако добро ваљда је за људе. / У добра се и истина броји. / И лепота нек за људе буде. / Свака вредност њима добро стоји. / И о друштву вазда се размишља. / Може л' бити уређено боље? / Филозофија пројекте смишља. / Људи за то нек имају воље!* И финале ове збирке филозофске поезије (мада не би било погрешно ни рећи: прозе у поезији) у знаку је формалног експеримента (са пуно креативних репетиција), а у знаку две песме. Прва је *Етички рондел*, која се завршава императивом: *Буди добар, имај части!* А друга је *Естетички пантум*, која је уједно и последња Зајечарановићева песма у чезњи за мудрошћу. Од пет катрена из ове песме, издвајамо ради илустрације следеће (2002: 129): *Што је лепо то привлачи / Лепа форма свагда зрачи / Кад у бићу има склада / Над човеком чар завлада (...)* *У свету се треба снаћи / Ужитак је увек краћи / У човеку страст тад влада / Узвишено ту не страда / Ужитак је увек краћи / Оно љупко се не траћи / Узвишено ту не страда / Комично нек преовлада!*

Демокритос вели да је човек микрокосмос, а Софокле вели у *Антигони*: *Много је чуда на свету, али од човека већег чуда нема!* Дијагноза савременог доба дата је језгровито у песми посвећеној Његошу: *Тајна чојку човек је највиша!* А у песми посвећеној Огисту Конту *Наука и чињенице*, Зајечарановић ову хуманистичку потку одржава и проширује: *Воли срца чиста! / Буди алтруиста!* Међутим, у песми *Песимизам*, посвећеној Артуру Шопенхауеру, Зајечарановић полази и шопенхауеровски описује свет као вољу и представу: *Живот је пун бола. Не попусти јој! / Вољу ту негирај, што патњу ти ствара!* Песма посвећена Сорену Кјеркегору, сасвим очекивано насловљена је *Или-или*. Из ње издвајамо неколико парадигматских стихова: *Није знање за ме битно, нешто опште. / Ја сам нешто изузетно, јер сам појединац. / (...) Но из тога грех се рађа. Чека ли ме рајски врт? / Кајање и брига вазда, болест на смрт. / (...) Преостаје само вера; надаћу се рају* (2002: 10). Слободан Томовић је у епиграму посвећеном Кјеркегору још је сажетији: *Плаши се краја, / Боји се Бога, / На смрт се разболио / стрепећи од страха свога.*

Зајечарановић значајну пажњу посвећује и другим савременим филозофима живота, нарочито Фридриху Ничеу, који филозофе доживљава као „аргонауте идеала“ – а мерило вредности неке филозофије за њега је: „Колико истине подноси, на колико се истине усуђује један дух“. Наш песник посебно илуструје Ничеов аморализам: *И тако се све у свету збуде. / Свет је као нека игра: / све се свуда врти као чигра. / Јаки влада, слаби страда. / Прстен бића тако удешава: / што је било опет бива. / Све се исто одувек понавља. / Бог је умро: нема Дива. (...) Моћ је воље изнад добра и зла. / Баш весела наука је та.* И доиста, на зиду Сорбоне 1968. године било је написано *Бог је мртав* (у потпису: Ниче), али је сутрадан освануо графит *Ниче је мртав* (у потпису Бог). Вилхелм Дилтај је задужио филозофију својим историзмом и херменеутиком, стога му Зајечарановић пева: *Нека све претресу: / доживљаје твоје, изражава разне, / методом херменеутичком, / психологијом аналитичком. / Представе ти тада неће бити празне. / Ако себе схватиш, разумећеш друге. / Твоје муке неће бит предуге. / Историја твоја неће бити тајна* (2002: 34). *Интуиција* је песма која нам презентира филозофију *elan vital* Анри Бергсона, из које се посебно доимају следећи стихови: *Свест је у бити трајање; к’о разум пак снима / и све виче: стој! / Интуиција увек жива; наука квантифицира, / стално живцира (...) И животни полет, еволуцију што креће / Интуиција пак дубља, уз напоре веће, / све ће да рашчини* (2002: 50). Зајечарановић заступа аксиолошки хуманистички релативизам, када у песми *Вредност и биће* (*Винделбанду*), стихује на следећи начин: *Ма Лоце се вара, к’о и многи други, / кад вредности од бића раздваја, / као призма боје у дуги, место да их спаја. / За кога је вредност вредна? Зар не за човека?! Прагматиста Виљем Џејмс има још конкретније решење, које овако презентира Зајечарановић: *Боље путем трећим крени / и кроз праксу све окрени. / Свуда нек те води корист! / Буди увек ти прагматист!* Само на први поглед изненађује песма *Реконструкција*, која на уметнички начин транспонује суштину филозофије Џона Дјуија:*

Знања су нам моћна средства, / и држава благостања, / и филозофија нова, / научна истраживања. / Место хаоса дај реда, / методологије више! / Нек се врла пракса гледа; / и одбаци стари клише.

Подужи сноп песама посвећен је филозофима и научницима позитивистичке и сцијентистичке оријентације. Рецимо, у песми *Свемир (Ајнштајну)*, налазе се и следећи стихови: *У вртлогу васионе целе, / све је релативно, / осим светлосне брзине, / материје неке fine / што надмаша снове смеле / апсолутно дивно.* Вајтхеду је посвећена песма *Процес и реалност*, из које издвајамо стихове: *Размотримо свет к'о организам, / активан к'о неки механизам. / У њему је неки дуализам (...)* *Што свет чини: то су згоде; много згода нексус граде. / Веза згода је догађај. / Наука то све сажима. / Свет уређен к'о алеја, / од атома до целине. / Сва бића тај процес чине.* Вајтхедов по духу сродник, Берtrand Расел, представљен је песмом *Научни здрав разум*, из које доносимо прегршт стихова: *Увек ваља оно што је здраво. / Уз здрав разум говори се право (...)* *Али науку треба градити; / с њом се може истина развити.* Раселов „учитељ и ученик“ Лудвиг Витгенштајн, удара темеље логичком позитивизму и аналитичкој филозофији (нар. обичног језика): *Нек се метафизичар никако не љути. / Спасити се може свако ако језик изучи; / јер граница твога света то је језик твој. / Бавећи се језиком, ко да си у кући. / Филозофов то је пој: у језику свет је мој.* Физикалиста Рудолф Карнап је неопозитивиста који инсистира на научном језику и верификацији, о чему сведоче и Зајечарановићеви стихови: *Проверити свако треба, / одавде до неба; / без потврде знања нема. / Језик мора тачан бити, / речу прецизне к'о нити; / зграду знања учврстити / уз правила строга (...)* *Све науке на једну се свODE. / Из физике све се роде. / Она општи језик даје. / Ко га схвати неће да се каје.* Своје песме заслужили су и Рајхенбах, Попер, Ејер и Сантајана – али је посебно успела песма Џилберт Рајлу *Језичке игре*, из које доносимо изабране стихове: *Језичке нам игре правила имају. / Она исто треба добро да се знају. / Не бави се теоријом без логике и без доброг знања граматике (...)* *Као наука што стручни језик има, / па и нове речи често гради или прима, / језик стручни и филозофија ствара, / с метафилософијом обмане разара* (2002: 85–86). Структурализам „покрива“ песма Клод Леви-Стросу *Мит и наука*, из које издвајамо парадигматичне стихове: *И у миту и науци, / у друштву и породици, / у природи и музици, / структуре се вечне стичу. / По њима људи проричу. / И у миту слутиш већ научну причу. / У дивљој се мисли логика већ крије / која потом у науци зрије* (2002: 118).

Бог није само теолошки, него и еминентно и легитимно филозофски проблем и категорија. Мада је поетска елаборација веома деликатан захват, Зајечарановић се с посебним афинитетом хвата укоштац и са овим темама и дилемама. Серију песама отвара она посвећена антрополошком материјалисти „Ватреном потоку“ Лудвигу Фојербаху, из које издвајамо хуманистички интониран стих: *Човек нек човеку свето биће буде! / Пријатељство зато свакоме понуди! / Ољубави твојој поколења суде, / о доброты свакој свако нек се труди.* Једном од највећих јеврејских филозофа Карлу Марксу, идејном творцу теорије друштвене револуције, који говораше да је с Фојербахом критика религије довршена, посвећена

је песма *Отуђење*. Идеја песме је компарирање и контрастирање религијског и комунистичког отуђења. Иначе, песму чини низ двостихова, од којих су посебно импресивни следећи: *Желиш знати шта је отуђење? / Хегел рече: опредмећење. (...) Ал' радника коло, повезано чврсто, / може ипак преустројит друштво (...) То хумано царство не види се сада. / Далеко је као рајска нада.* Песма посвећена Чарлсу Дарвину, аутору друге најутицајније теорије у 20. веку, теорије *природне еволуције*, носи наслов *Телеологија*. Ту су филозофско-поетски релевантни следећи катрени: *Свако биће своју сврху има; / а врховна сврха идеал је прави (...)* међу собом често бића и рат воде: */ борбу за опстанак (...)* *Што успева то опстаје, а друго пропада. / Јер, закон одабира влада. / Тако живот по закону бива. / А некима пак тако изгледа, / да за све је нека виша сврха крива.*

Посебан је изазов био поетски дочарати суштину и елевације марксизма, при чему песник и филозоф Глигорије Зајечарановић не крије да су његове симпатије на страни хуманистичких марксиста и критичке теорије друштва. На пример, ангажована песма *Историја и свест* дочарава нам исходе идеја Ђерђа Лукача (2002: 101): *Ухода се мито и класна свест спласну. / Историја скрену, светла перспектива згасну. / И почетак нови мора другу свест да створи. / Превaziђено што је нека се обори!* Утопија и нада су главне идеје „марксистичког Шелинга“ Ернста Блоха, што читаоцима Зајечарановић овако презентира: *Утопије конкретне су боље: / реално могућег одсликају поље: / Будућност ће тако да се бира. / Свест нам нови свет антиципира.* Критичка теорија друштва или „Франкфуртски круг“ заступљен је са неколико песама. Хоркхајмеру је посвећена песма *Помрачење ума*, из које издвајамо стихове: *Докрајчи се просвећења доба, / ум постаде инструмент и роба. / Мит би у почетку, мит је и на крају. / Срећу своју људи не познају.* У вези с Адорном, Зајечарановић нарочито истиче његову негативну дијалектику: *Систем правду не заснива. / без критике добро не бива. / Логика распада сад треба, / с негацијом посвуда, до неба. / Дијалектика је негативна.* Ерос и култура је пак омиљена тема Херберта Маркузеа, о чему Зајечарановић пева (одабрани стихови): *Култура нам ерос потискује, / за принцип реалности везује (...)* *Сруши друштво једне димензије, / репресије и доминације! / Царство нужде нек се потискује, да слобода (и срећа) царује! / О човеку што се игра и радује / нек се утопија сад остварује! (...)* *Друштво ново биће уметничко дело, / репресији свираће опело.* У двостиху на крају песме, Зајечарановић духовито поентира: *Кад то буде нека неко / и мене позове?! Сличан поетски осврт аутор даје (Бољи људи боља друштва траже) и у фромовски инспирисаној песми *Здраво друштво*, у којој доминирају стихови: *Здраво друштво нас никад не вара, / отуђење оно обара, / страх од слободе не ствара, / о добру се људи стара.**

Изузетан сет песама резервисан је за феноменолошке филозофе и филозофе егзистенције. Циклус отвара песма *Феноменологија*, посвећена Хусерлу: *У зграде зато стави све то / што се било каквог бића тиче, / па загледај шта у свести ниче: / феномени прави ту су, ето (...)* *У свем тражи праве интенције, / провери им све варијације, / редуције и идеације, / испитај све евиденције! / А кад суштину мирну сагледаш / и у супротном смеру погледаш: / свој си чисти его тад открито;*

*/ хаос га света живота сакрио. У песми Биће и сазнање, Зајечарановић детектује значајке и битнице филозофије Николаја Хартмана, као рецимо: Бића јесу многолика. / И разне су врсте. / Биће јесте слојевито. / Слојеве избројиш на прсте. / Најдубљи је неоргански; / Мало више стоји органски. / Још више се душевни надноси. / Духовни је одозгоре. / Сваки нешто ново носи. Филозофска упитност и радозналост нарочито је побуђена песмом Мартину Хајдегеру – *Игра света и удес* (2002: 93), где Зајечарановић потенцира следеће: *Бивствујући, човек је ту-биће. / Ако хоћеш баш да схватиш битак, / мораш да проучиш људско жиће (...)* / *Нема праве нам онтологије / без људске феноменологије. / Херменеутика ту помаже, / ако метафизика откаже.* Техника је заправо врхунац метафизике без херменеутике. Човек заробљен техником тешко се може преобразити, јер је заробљени ум, душа и тело. Људи постају „специјалисти без духа и сензуалисти без срца“, како би рекао Макс Вебер. И филозофија чак постаје „теоријска техника“, често без отворености и либерације мишљења. Показује се да онај ко је запослен у „фабрици појмова“ не мора бити и пријатељ мудрости. Карл Јасперс, који је филозофију одређивао као „безвремену кристализацију безвременог“, примајући од немачких књижара *Награду за мир*, рекао је: „Прво: ниједан спољашњи мир се не може одржати без унутрашњег мира људи. Друго: мир постоји једино кроз слободу. Треће: слобода постоји једино кроз истину“. Зајечарановић нам приближава овог мислиоца, посредством песме *Егзистенција и трансценденција*, из које посебно зраче стихови: *Зашто нешто, а не ништа? / откуд такав ток? / Од бића ка егзистенцији / опет неки скок. / А потом се трећи збива: / људ'ма треба Бог. (...)* *Не разуме човек језик трансценденције. / Може можда да осветли егзистенције.* Релација *Ја-Ти* Мартина Бубера инспирисала је Зајечарановића, да у поезију и филозофију уведе и дете, као онтолошко-аксиолошког водича у људском животу: *Ја и Ти смо истог рода: / Где год били дух нас ода. / Не сме нико да нас прода. / Битна нам увек слобода (...)* *Потом појави се Оно: / Почиње да вришти, кмечи. / нема краја нашој срећи.**

Егзистенцијализам Жан-Пол Сартра уметнички је приказан у песми *Ја, Други и Трећи* – из које издвајамо: *Суштине су прошлост, а свест ништавило: / у њој сенка света; биће траг је оставило. / Било се у биће слило. / Ко биће за себе слободан је човек: / да буде слободан осуђен је навек* (2002: 95). Мислилац апсурда Албер Ками сматра да су еклатантни примери живљења апсурда *Дон Жуан, глумац и освајач* (јер ништа се не може коначно освојити) – а појединца који се поиграва са смрћу представља парадигма тореадора или каскадера. Камију је намењена Зајечарановићева песма *Апсурд и побуна*, из које од 12 терцина или тростишја, издвајамо следећа четири: *Човеков је удес цео апсурдан / Бачен је у тај свет који му је стран, / да проведе живот који му је дан (...)* *Да човеков живот сличан је већ знаш. / Ипак би могао смис'о да му даш. / Побуњени човек биће узор наш (...)* *Појединац ће тек побуну извести, / и пројекат егзистенције спровести, / стварањем у живот смисао увести. / Одговоран буди за сваки свој чин! / Мада човек није никад скроз невин. / Слобода не даје право на злочин.* Ипак, најтеже је било песнички презентирати постмодернистичке идеје Мишела Фукоа. Наиме, док Кант фило-

зофију буди из „догматског дремежа“, Фуко је буди из „антрополошког дремежа“. У песми *Смрт човека* издвајају се следећи стихови (2002: 119–120): *Свако доба своју епистему има: / у њој знање своје сажима. / Свака има своје априори, / што га историја твори, / Али нова то старо обори (...)* *Ново знање за човека не зна. / Наука је сад опрезна. / Субјект је к’о нека пена, / час га има, час га нема. / Смрт човека та наговештава. / Некад зби се и смрт бога. / Смрт сад и човека вија. / Шта ће бити после тога?*

Литература

- Зајечарановић, Г. (2001). *Софијин поглед*. Ниш: Просвета.
- Зајечарановић, Г. (2002). *Чежња за мудрошћу*. Ниш: Просвета.
- Ингарден, Р. (1991). *Онтологија уметности*. Нови Сад: КЗ.
- Изабране песме Бранка Миљковића*. (1991). Београд: БИГЗ.
- Јаус, Х. Р. (1978). *Естетика рецепције*. Београд: Нолит.
- Кајоа, Р. (1979). *Игре и људи*. Београд: Нолит.
- Кант, И. (2004). *Критика моћи суђења*. Београд: Дерета.
- Кроче, Б. (2006). *Естетика*. Ниш: Зограф.
- Петровић, С. (2006). *Де-конструкција естетике*. Бања Лука: КЗ.
- Солар, М. (2010). *Укус, митови и поетика*. Београд: Службени гласник.
- Томовић, С. (2007). *Драме и епиграми*. Подгорица: Октоих.
- Финк, О. (1984). *Основни феномени људског постојања*. Београд: Нолит.
- Хабермас, Ј. (2002). *Постметафизичко мишљење*. Београд: Circulus.
- Хајдегер, М. (1982). *Мишљење и певање*. Београд: Нолит.
- Хартман, Н. (2004). *Естетика*. Београд: Дерета.
- Хелдерлин, Ф. (1990). *Наирти из поетике*. Нови Сад: Братство–Јединство.

Ivan M. Kolarić

THE RELATION BETWEEN THINKING AND SINGING IN GLIGORIJE ZAJEČARANOVIĆ

Summary: The author of this paper employs a hermeneutical approach to analyze, demonstrate and prove that Gligorije Zaječaranović was not only a scholar (logician and philosopher), but an artist as well (a poet). In his two collections of “philosophical” poems (*Sophia’s Look* and *Yearning for Wisdom*), he has covered personally and thematically the opinions of the most significant philosophers and thinkers in the history of mankind. Kolarić opines that the free and/or sequenced rhyming patterns

prove to be adequate, while the so-called negative ontology of Martin Heidegger and Branko Miljković is actually an essential trait in Zaječaranović's poetics. Finally, the author of this paper also provides a critical overview of immanent flaws of Gligorije Zaječaranović's pioneering feat. It is, however, an indisputable fact that such a systematic accomplishment, which poetically persuades and wins over the audience into thinking and singing, is unique in the world's philosophical literature (a similar attempt, but unsystematic and in the epigrammatic genre, was made only by Slobodan Tomović of Montenegro).

Key words: Gligorije Zaječaranović, thinking, singing, *Sophia's Look*, *Yearning for Wisdom*